

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРІОСОФІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Історіософські погляди Михайла Грушевського найповніше обґрунтовані в багатотомній «Історії України-Руси», яка охоплює період від доісторичних часів до середини XVII ст. Основні пункти своєї концепції історик виклав у статті «Загальна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», а також у працях, написаних у період національно-визвольних визвольних змагань.

Ключові слова: історіософія, методологічні засади, концепція, держава, народ, генеалогічна ідея, чинники історичного розвитку, триада.

За часів московсько-більшовицького тоталітарного режиму Михайла Грушевського таврували як «історика української контрреволюційної буржуазії», хоч наша нація насправді була безбуржуазна, не мала повної соціальної структури, зводилася насамперед до хліборобської верстви. Уже перед розпадом СРСР великому історичу давали таку характеристику: «Як представник «державницького» напрямку в українській буржуазній історіографії, обстоював буржуазно-націоналістичну концепцію історії України, в основі якої – ідеалістичне розуміння закономірностей суспільного процесу, заперечення наявності і революційної ролі робітничого класу. Перебуваючи під впливом О. Конта і Дж. Дьюї, розвиваючи ідеї П. Куліша та В. Антоновича, пропагував «безбуржуазність», «суцільно демократичну природу» української нації, підмінював соціально-класову боротьбу «культурною» боротьбою за «загальноукраїнський ідеал», «національну згоду і гармонію», ігноруючи історичну близькість і культурну єдність українського народу з російським»¹.

Звісно, така оцінка вражає не лише ідеологічною тенденційністю, а й вульгарною фальсифікацією та примітивним перекрученням очевидних фактів. По-перше, М. Грушевський не належить до державницького напрямку в українській історії, а визнається засновником *народницької школи*, що не підлягає жодному сумніву. Як перший професор історії України в Львівському університеті вже в першій лекції 30 вересня 1894 р. Грушевський зазначав: «Народ, маса народна зв'язує їх (вікові змагання народні. – О.Г.) в одну цілість і єсть, і повинен бути альфою і омегою історичної розвідки»². По-друге, він не міг обстоювати буржуазно-націоналістичної концепції вітчизняної історії, бо перебував під впливом соціалістичних ідей і як один з лідерів українських соціалістично-революціонерів навіть написав працю про завдання цієї партії³. По-третє, в обґрунтуванні безбуржуазності й суцільно демократичної природи української нації не було жодної потреби, адже в дореволюційній Україні соціальне й національне поневолення злитовувалося, а національна буржуазія не була представлена в українській соціальній структурі. В Україні, зазначав наш соціолог М. Шаповал, існувало міжнаціональне суспільство, пов'язане з відповідним соціальним розподілом, що творило «соціальний вузол» з відносинами панування і поневолення⁴ Українці як нація були поневолені на всіх рідних землях (Наддніпрянщині, Галичині, Буковині, Закарпатті, Волині і Поліссі), а панівними виступали національні меншини (росіяни, поляки, євреї та інші). Як відомо, історик ґрунтував концепцію «Великої України» на ідеї *селоцентризму*, цебто ставив у її центр українське селянство. По-четверте, до положення про підміну

соціально-класової боротьби культурною боротьбою за національний ідеал, згоду й гармонію треба підходити з конкретно-історичних позицій. Політичні погляди Грушевського зазнали певної еволюції. Звісно, як керівник Центральної Ради, українського революційного парламенту, він не міг обмежуватися лише «культурною» боротьбою. Слід зазначити, що Грушевський належав до тих лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, які створили у Відні «закордонну делегацію» УПСР. З 1920 року вони видавали партійний орган «Борітеся-поборете» (1920-1922 рр.), «прагнучи перетворити УНР на «радянську республіку» та дійти до примирення з совєтською Росією», для чого закордонні групи УПСР і Української комуністичної партії створили спільний «радянсько-революційний бльоκ»⁵. По-п'яте, як історик, що стояв на позитивістських позиціях, наш вчений не міг підпорядковувати наукових аргументів ідеологічній філодоксі про історичну близькість і культурну єдність українського й російського народів. Його концепція заснована на очевидних фактах, що заперечували вигадки російських книжників про спадковість Володимиро-Суздальської (згодом – Московської) держави щодо Київської великокняжої імперії, яку тамтешній белетрист Н. Карамзін на догоду цариці Єкатерині II назвав Київською Руссю. Нарешті, по-шосте, треба зазначити, що оцінку Грушевського як «українського буржуазно-націоналістичного історика» спростовує такий висновок ідеолога українського чинного націоналізму Д. Донцова: «М. Грушевський як історик многотомової історії України як окремої нації має безперечно свої заслуги в українській історіографії. Але невід'ємною стороною його історіографії завжди залишиться односторонній народницько-соціальний підхід до історичних проблем, його недооцінка моменту державницького і провідницького»⁶.

Як історіософ М.Грушевський з'ясовує місце нації в історичному процесі на рівні світової науки. Досліджуючи минуле українського народу, вчений «створив солідну базу для науки історії України, так і для дослідження її історіографії, а також і для історіософії»⁷. Його наукова концепція історії України не втратила актуальності, позаяк ідеологи «русского мира» використовують таку саму схему «русской» історії, хибність якої аргументовано довів наш великий історик ще на початку минулого століття. Цікаво те, що стаття Грушевського «Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» була надрукована українською мовою в збірнику Російської імператорської академії наук «Статті по славяноведенію» (Петербург, 1904 р.)⁸. Проте жоден з нинішніх російських істориків чи тамтешніх ідеологів не посилається на названу статтю. Причина зрозуміла: вони не спроможні спростувати аргументів нашого історика.

Не згадує праці нашого історика навіть «великий євразієць» Лев Гумільов. Розглядаючи відмінності між Київською й Московською державами, він вказує на два різні потоки «русской истории». Росіяни («русские»), як стверджує російський вчений, це новий етнос, що виник на основі злиття слов'ян, татарів, литовців і фінно-угорських народів, а «Москва не продовжувала традицій Києва», бо «вона знищила традиції вічевої вольності і князівських міжусобиць, замінивши їх іншими нормами поведінки, які багато в чому запозичені в монголів»⁹. Отож, Російська держава – «спадкоємиця» Тюркського каганату і Монгольського улусу¹⁰. Намагаючись якось зв'язати кінці з кінцями, Гумільов, твердить, що Давня Русь до 1380 р. «розчинилася» в Литві й Монгольській Русі¹¹. Залишимо на його сумлінні твердження про «Монгольську Русь» і водночас зазначимо, що у Великому князівстві Литовському, Руському (Українському) й Жемантійському українські землі, як зазначає наш історик, «стояли осторонь» у цій державі, «жили своїм місцевим життям, і з Люблинською унією перейшли безпосередньо в склад Польщі»¹².

Слід зауважити, що в пострадянській Росії простежуються потуги переоцінити успадковані недолугі історичні концепції. Насамперед такі переоцінки стосуються татаро-монгольської навали. Белетрист А. Бушков намагається переконати, що ті, кого прийнято називати «татарами», насправді були предками москвинів, а «Батий – вигадана особа («фигура»), якій частково приписані діла Ярослава, частково – Олександра» (Невського. – *О.Г.*), нащадки якого претендували на першість серед руських князів¹³.

Як наголошує М. Грушевський, схема «русской» історії, якої дотримуються в Росії, зводиться до того, що з другої половини XII ст. історію Київської держави переводять в історію великого князівства Володимирського, а з XIV ст. – до князівства Московського, відтак йде історія Московської держави, яка перетворилася в імперію. Доцільно зазначити, що наш великий історик не використовує назви *Київська Русь*. Водночас вчений наголошує: така схема залишає поза увагою «історію українсько-русських і білоруських земель», які опинилися поза межами Московської держави, за винятком (і то не завжди) деяких епізодів, що стосуються держави Данила Галицького, періоду перебування українського народу в складі Великого князівства Литовського і під польським пануванням після об'єднання двох держав у Річ Посполиту, Берестейської унії, війни Б.Хмельницького»¹⁴. До речі, білоруська народність у схемі московських книжників зовсім зникає.

В основі російської історичної схеми «лежить ідея генеалогічна – генеалогія московської династії». Ця схема збереглася й після того, коли «головну вагу» перенесено на «історію великоруського народу». Грушевський звертає увагу, що «через таку традиційність, через таке довге уживання, до цієї схеми привикли й її невігоди, нераціональності не вражають прикро, хоч вона повна таких нераціональностей, і то дуже великих»¹⁵.

Концепція історії України М. Грушевського дає змогу зрозуміти причину нинішньої агресивної війни пострадянської Російської Федерації проти України як незалежної держави. Якщо ґрунтуватися на аргументації нашого історика, то доведеться погодитися з таким висновком сучасного дослідника: «Теперішнє ставлення більшості росіян до України є цілком передбачуваним, а це дає нам змогу правильно оцінити і своє, і російське майбутнє»¹⁶. Водночас осягнення історії українсько-російських відносин сприяє проникненню до витоків нинішніх подій, адже «багатьом українцям поведінка їхніх північно-східних «братів» здається незрозумілою, надто агресивною й абсолютно безсовісною. Українці не можуть зрозуміти, чому настільки близький (як вони завжди вважали) культурно та історично народ поводить ся так вороже і з таким нищівним презирством»¹⁷.

На підставі вигаданої генеалогічної спадковості московські книжники «прив'язували» київський період нашої історії до свого «володимирського періоду», трактували як стадії одного історичного процесу, політичного й культурного. Відома погодінська концепція російської історії мала на меті «затерти» різницю між цими двома періодами. Як апологет «офіційної народності» й «норманської теорії» російський історик М. Погодін (1800-1875 рр.) намагався довести, що «до татарської навали Придніпров'я було заселене великоросами, а українці вийшли з Карпат і поселилися над Дніпром лише в XVI столітті»¹⁸. До речі, цей російський фальсифікатор історії був натхненником галицького москвофільства.

Наш історик зазначає, що деякі російські вчені вже почали розрізняти «Русь дніпровську» і «Русь північно-східну» як «два зовсім відмінні явища», історію яких «творять дві особні часті руської народности», і водночас уточнює, що до речніше писати про «дві народности, аби оминати баламуцтва», що виходить з концепції «єдинства русской народности»¹⁹. Безумовно, термінологія російських

істориків не доречно, адже поняття *Русь* стосувалося лише давньої України, а північно-східна держава тоді називалася Московією, або країною Моксель²⁰.

Як заперечення схеми «русской» історії московських книжників сприймається твердження нашого великого історика, що «Київська держава, право, культура були утвором одної народности, українсько-руської», а «київський період перейшов не у Володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV-XVI в.»²¹. Наш історик наголошує, що Володимиро-московська держава не має підстав претендувати на право спадкоємиці й навіть наступниці Київської великокняжої держави, бо її ставлення до нашої держави таке саме як галльських провінцій до давньої Римської держави. Відомо, що французькі історики не виділяють якогось римського періоду в своїй національній історії. Можна сказати, що претензійність нинішньої Росії нагадує феномен Румунії, новітня назва якої асоціюється з давньою імперією, що виникла на Апеннінському півострові.

Якщо намагатися доповнювати схему московських книжників епізодами з історії українсько-руського й білоруського народів, тоді вона набуде еkleктичного характеру як «зшивання до купи епізодів з історії різних народностей»²². Грушевський вказує на зміну підходів до самої історії. Він пише, що «головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу й суспільности»²³. У цьому суть його народницької концепції, бо вона не зводить історії до політичного, державного життя, а головну роль відводить економічним й культурним чинникам. Історик пише: «Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливами різних державних організацій – ці впливи на її національне життя повинні бути визначені, але політичний фактор сходить в її історії в цих бездержавних століттях на підрядну роллю попри факторах економічних, культурних, національних»²⁴.

Звісно, останнє твердження вимагає уточнення. Як відомо, чинна Конституція України виходить з постулату багатоговікового державотворення українського народу. Наші мисленики Є. Маланюк і В. Янів обґрунтували концепцію «*держави в державі*» українського народу. Навіть в умовах чужого поневолення він творив окремі державні клітини. Така тенденція особливо яскраво проявилася на тих теренах нашої землі, що були поза впливом Москви. Прикладом таких творень вчені вважають церковні братства. Феноменом «*держави в державі*» можемо назвати Запорізьку Січ, керівники якої прагнули встановлювати вигідні зв'язки з різними державами. На галицьких землях зародилися Товариства «Просвіта», «Рідна школа», та інші організації, що фактично забезпечували виконання тих функцій, які в інших народів виконували державні органи. Особливо треба наголосити на ролі національної скаутської організації «Пласт», з якої вийшло чимало відомих політичних і культурних діячів нації. Окрім того, діяли незалежні від держави, молодіжні парамілітарні організації. Як національна академія наук на галицьких землях працювало Наукове товариство імені Шевченка, що під керівництвом Грушевського набуло всеукраїнського значення, «розбудовувалося у фактичну Академію Наук і здобуло для Галичини і Львова передове місце в національному й культурному розвитку»²⁵. НТШ співпрацювало з науковими установами різних країн. Його членами були відомі чужоземні вчені. Окрім того, певною мірою товариство виконувало завдання національного університету. Таким чином, феномен «*держави в державі*» дає підстави визнати ролі державницької школи в нашій історичній науці.

Досліджуючи історію українського народу, Грушевський зазначає, що українці належать до індоєвропейської мовної родини, а нинішній етнічний тип українця сформувався як наслідок тривалого процесу мішання різних рас,

коли антропологічна й етнічна «різноманітність» перетворилася в національну єдність. Історик пише: «Спільність культури, а в першій лінії спільність мови, що нащадків різних рас вводила в індоєвропейську сім'ю, до певної міри об'єднала їх і звела до одного етнографічного типу ще в індоєвропейській чи праслов'янській правітчизні»²⁶.

За підставу розвою українського, як і кожного народу М. Грушевський визнає дві творчі сили в його житті – *народність* і *територію*. Не тільки, – вказує історик, – фізичні обставини даної території, а ті політичні і культурні впливи, відносини суспільства, культурні вклади в землю попередніх насельників і останки їх, що примішуються до нової колонізації – все це многоважні сторони, якими територія могутньо впливає на подальшу історію народу»²⁷. Прабатьківщиною нашого народу була середня Наддніпрянина.

Нашому вченому доводилося спростовувати вигадки російських істориків, які, приміром, намагалися довести, що в давнину плем'я сіверян начебто належало до їхнього народу, а нинішня східноукраїнська територія начебто лише згодом була заселена «колонізаторами» з Галичини й Волині. М. Грушевський зазначає, що з давніх часів українська етнічна територія відповідала нинішньому розселенню нашого народу. Її зміни не на користь українців стосувалися тоді західного прикордоння з поляками, словаками, угорцями й румунами, бо наші етнічні землі сягали аж до Дунаю. Уже за новітніх часів наші предки колонізували Кавказьке побережжя й Крим. Історик зазначає: «Колонізаційні пертурбації стояли в тісній залежності від фізичних прикмет території, що в цій точці і інших мали превеликий вплив на економічну, культурну і політичну історію нашого народу і на саму етнічну еволюцію його»²⁸.

Новий колонізаційний рух пов'язаний з послабленням турецького натиску. М. Грушевський зазначає, що в боротьбі зі степовими кочовиками українці відіграли «почесну роль заборолу європейської культури від азійських орд»²⁹. Треба наголосити, що аналогічну роль виконує наш народ нині, ставши заборолом європейської культури й цивілізації проти агресії Російської Федерації, реваншистське керівництво якої спрямовує свою діяльність на відновлення двополярного політичного світу, який припинив своє існування разом з розпадом СРСР. Війна в українському Донбасі – це не лише українсько-російська війна, а й збройне протиборство двох цивілізацій – європейської (євроатлантичної, західної, окцидентальної) та євразійської (російської, російсько-православної). Традиційно українці належать до першої цивілізації на противагу росіянам, північно-східним сусідам.

Звісно, окультурення степових просторів, здичавілих у часи боротьби з кочовими ордами, вимагало «страшенної маси народного капіталу», що, безумовно, впливало на інші сфери національного суспільного життя. «Величезна маса народу не могла віками піднятися над примітивні клопоти про охорону свого існування та створення найелементарніших підстав економічного життя. Ціла народність не могла зібрати свобідних достатків і сил для задоволення культурних потреб»³⁰. Національний духовний потенціал не міг проявитися на повну силу. Упродовж цілих віків наші предки перебували в становищі між життям і смертю, яке філософи-екзистенціалісти двадцятого століття назвали «*межовою ситуацією*». Таке становище нашого народу було вигідне сусідам, що постійно зазіхали на нашу територію, намагалися асимілювати нашу людину. Після Переяславської угоди між республіканською Гетьманщиною й самодержавною Московією (1654 р.) для нашого народу настав «пропаший час» (М. Драгоманов). Царський уряд не виконав своїх зобов'язань, проводив відвертий **україноцид**, цебто лінгвоцид, етноцид і геноцид українців.

Нинішнє пострадянське російське керівництво намагається довести не-вдалі спроби денационалізації українців до завершення. Найновіші засоби ма-сової дезінформації намагаються реанімувати зяложені українофобські кон-цепції, які більше століття тому спростував Грушевський. Вони спираються на вигадану російським белетристом і за сумісництвом царським істориком Н. Карамзіним назву «Київська Русь», яка відтак перейшла в «Московську Русь», а також спекулюють на тому, що під тиском несприятливих історич-них чинників, з вини московських окупантів наші предки були змушені зміни-ли етнонім. Проте треба зазначити, що в цьому українці не виняток. Як зазна-чалось, так само галли прибрали назву германського племені франків, а вже в дев'ятнадцятому столітті наші південні сусіди почали називатися «румуна-ми», що мало засвідчувати їхнє безпосереднє походження від давнього Риму.

Обґрунтовучи генезу українського народу, наш історик розпочинає його початок з IV ст. по Р.Х., коли у візантійських джерелах з'явилася згадка про *ан-тів*, яких Грушевський називає «степовими українцями»³¹. «Однак сучасні **ар-хеологічні дані свідчать про провідну роль в україногенезі не антів, а їхніх північних сусідів склавинів**»³². Звісно, такі уточнення не спростовують істо-ричної концепції М. Грушевського.

Як зазначає вчений, наші предки розселилися на широкому просторі, на схід від Азовського моря й на захід від Дунаю, що створило умови для дер-жавного життя під зверхністю київської династії та озброєного війська (дру-жини). Християнізація вивела Київську великокняжу імперію на світову арену, чому сприяли тісні зв'язки з візантійським культурним світом. Водночас треба зазначити, що наша давня держава підтримувала відносини і з країнами Центральної та Західної Європи. Ще велика княгиня Ольга встановила зв'язки зі Священною Римською імперією й просила її імператора прислати на Русь єпископа. Отож, навіть у релігійній сфері наші володарі орієнтувалися не лише на південну імперію Візантію. Великий князь Ярослав Мудрий увійшов у істо-рію як «тесть Європи». У тісному європейському руслі розвивалося Галицько-Волинське князівство (королівство), особливо за короля Данила Галицького, коронованого Папою Римським. Наш славний володар продовжував справу, розпочату його батьком Романом Мстиславовичем, якого ще за життя називали «головою всіх Руських земель», «великим князем» чи «царем», «самодержцем всеї Русі», що відтворювало «сильне становище, яке він зайняв на Україні»³³.

Вітчизняні історики як послідовники М. Грушевського аргументовано дово-дять неспроможність московських зазіхань на нашу історичну спадщину, зокре-ма на Київську великокняжу імперію. Історик Р. Іванченко пише: «Центральним стрижнем цієї могутньої територіально-державної спільноти було подніпровське плем'я полян, яке через деякий час привласнило собі ще й іншу назву – руси, ру-сичі, русини», що «була перейнята полянами-слов'янами від своїх південних су-сідів»³⁴. Спадковість очевидна, бо великий історик не погоджувався з так званою «норманською теорією», доводив автохтонність давньої назви нашої землі *Русь*³⁵.

В історичній долі нашого народу «українська територія багато завини-ла». Обґрунтовуючи таке положення, М. Грушевський пише: «Через ті непри-хильні обставини цього життя українському народові тільки часами удава-лося жити самостійним політичним життям, всією повнотою національного життя, і не цілості, а тільки деякими частинами його»³⁶. Наш історик називає Київську великокняжу імперію як «творюючий центр для всієї Східної Європи», що заклав підвалини для нинішнього політичного й культурного життя україн-ців. Таке життя, як зазначалося, тривало в Галицько-Волинській державі.

Від середини чотирнадцятого століття наш народ належав до складу чу-жих держав, бо «державне життя українське урвалося»: Галичину захопили

поляки, Волинь стала литовською провінцією, під владою литовських князів опинилися Київщина й Чернігівщина. З того часу, як вважає історик, активне життя народу охоплює лише соціально-економічну й культурну сфери, західний вплив переважає над візантійським. Однак відразу М. Грушевський визнає: «Політичний рух і потім збройна боротьба – ряд повстань українського народу під проводом козаччини в першій половині XVII в. дає можливість вивратися частині України з-під чужого права і жити знову державним, хоч і не суверенним життям протягом цілого століття»³⁷. Звісно, йдеться про козацьку республіку Гетьманщину, хоч ще довше існував християнсько-лицарський орден під назвою «Запорозька Січ» та інші козацькі формування.

Досліджуючи історію українського народу, М. Грушевський використовує історіософічні категорії, насамперед відому гегелівську **тріаду**. Він трактує княжу добу як **тезу**, порівняно з якою козацька доба виступає як **антитеза**, а далі йде **синтез**, що втілюється в українському національному відродженні. Нова національна інтелігенція спирається на поступові європейські ідеї, з'єднуючи культурні елементи з національними і суспільно-політичними змаганнями попереднього бурхливого історичного періоду, розпочинає культурну боротьбу за ідеали, що в'яжуть її як активну соціальну верству з народними масами в один організм. Така інтелігенція прийшла на зміну колишній колонізованій українській шляхті в Речі Посполитій і змосковщеному українському дворянству в Російській імперії, що, як відомо, походило з козацької спадщини.

Соціальні умови для єдності інтелігенції з народними масами були створені в період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Відкривалися можливості для державного відродження українського народу. Проте вихована на російських соціалістичних ідеалах українська інтелігенція боялася всенародного пориву, що вимагав докорінних змін, намагалася тримати його в певних рамках. Така позиція була протилежна політиці провідників сусідніх народів, які прагнули відродження державної незалежності для своїх націй.

Нерішучість української інтелігенції М. Грушевський передає такими словами: «Українці в політичній справі хочуть утворити **широку національно-територіальну автономію України в складі федеративної Російської республіки**»³⁸. Треба наголосити, що такий підхід великого історика суперечив висновкам з його наукових досліджень про непевність політики російської влади упродовж віків щодо українців, а також про докорінну протилежність менталітету українців і росіян. Він писав, що «від перших стріч з українською людністю московське правительство тероризувало її незвичайно», бо такі кари московські, як «нешадне биття» батогами або палицями за найрізніші, зовсім несерйозні провини, калічення, засилання в Сибір з відібранням маєтку «на государя» для української людності було чимось жажливим невимовно»³⁹.

Вчений наголошував на тому, що український народ як **народ західної культури** відрізняється від російського народу, який зазнав ще за часів Московської держави фінських, татарських, монгольських впливів. З цього випливають принаймні два висновки. По-перше, українці не могли жити з росіянами в одній державі навіть з її республіканським ладом, а по-друге, такий менталітет засвідчує приналежність двох народів до різних цивілізацій. Це – урок для нинішнього часу.

Лише під тиском об'єктивних умов М. Грушевський підтримав ідею незалежності України, обґрунтовував концепцію **Великої України**. Проте він боявся звинувачень, тому оправдовувався: «Я не хочу українського імперіалізму»⁴⁰. Історик заперечував також «сильно виражену **гегемонію**», виступав проти міщанської республіки. Прагнучи національної згоди і гармонії як провідної ідеї нашої демократичної держави, вчений відстоював утвердження морально-соціальних вартостей для всіх українських громадян. «Обставини, – зазначав іс-

торик, – так зложились, що великі завдання і досягнення стали для нас можливі, що ми можемо творити не тільки свобідну й незалежну Україну, а й *Україну Велику*. Велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику отими соціально-моральними вартостями, про котрі я сказав»⁴¹.

Як видно, методологічні засади історії М. Грушевського дали змогу вченому обґрунтувати окремішність українського народу як народу західного, протиставити його росіянам у процесі історичного розвитку, а також за особливостями менталітету. Під впливом міжнародної констеляції він, як державний діяч, обґрунтував оригінальну концепцію Великої України, що не втратила актуальності після проголошення незалежності.

Примітки:

1. Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. – К. : Голов. ред. УРЕ ім. М.П. Бажана, 1988. – Т. 1. – С. 510.
2. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. Грушевський // Записки наук. тов. ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1904. – Т. 4. – С. 140.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – С. 225-236.
4. Шаповал М. Соціографія України / М. Шаповал. – Прага, 1933. – С. 100.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3376.
6. Донцов Д. Петербурзький переворот / Д. Донцов // Окрема відбитка з журналу «Шляхи» за 1917 р. – С.122.
7. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / О. Прицак // М. Грушевський. Історія України-Руси : в 11 т, 12 кн. – К., 1991. – Т. 1. – С. LXXIII.
8. Вивід прав України. – Львів : Слово, 1991. – С. 13.
9. Гумилев Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории / Л.Н. Гумилев. – М., 1992. – С. 293-296.
10. Там само. – С. 298.
11. Там само. – С. 164.
12. Вивід прав України. – С. 10.
13. Бушков А.А. Россия, которой не было: загадки, версии, гипотезы / А.А. Бушков. – М. : ОЛМА-ПРЕСС ; СПб. : Нева ; Красноярск : Бонус, 1999. – С. 146-147, 242.
14. Вивід прав України. – Львів : Слово, 1991. – С. 7.
15. Там само. – С. 8.
16. Примост В. Навчитися жити без імперії / В. Примост // Український тиждень. – 2015. – №51-52. – С. 30.
17. Там само.
18. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Погодін_Михайло_Петрович.
19. Вивід прав України. – С. 8.
20. Режим доступу: www.e-reading.club/chapter.php/1013063/3/Bilinsky_Kraina_Moksel_abo_Moskovija_Kniga_persha.html.
21. Вивід прав України. – С. 8.
22. Там само. – С. 12.
23. Там само. – С. 11.
24. Там само.
25. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / перевидання в Україні. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1711.
26. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К., 1991. – Т. 1. – С. 8.
27. Там само.

28. Грушевський М. Спірні питання староруської етнографії / М. Грушевський. – СПб., 1904. – С. 9.
29. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – С. 14.
30. Там само. – С. 15.
31. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. ; Львів, 1913. – С. 32.
32. Залізник Л. Походження українців: між наукою та ідеологією / Л. Залізник. – К. : Темпора, 2008. – С. 44.
33. Там само. – С. 114.
34. Іванченко Р.П. Історія без міфів / Р.П. Іванченко. – 2-е вид., переробл. і допов. – К. : МАУП, 2007. – С. 13.
35. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 52.
36. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – С. 16.
37. Там само. – С. 17.
38. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – С. 121.
39. Там само. – С. 139-140.
40. Там само. – С. 151.
41. Там само. – С. 160.

Istoriographical beliefs of Mykhajlo Hrushevsky are best justified in his many-volume «History of Ukraine-Rus», which encompasses the period from prehistoric times until the middle of the XVIIth century. The historian articulated the main thesis of his conception in the paper «The general scheme of history of Rus' and the problem of rational constitution of the East Slavic history», as well as in the papers written during the national liberation battles.

Key words: istoriosophy, methodological basis, conception, state, nation, genealogy idea, historical development motivation, triada.

Отримано: 05.03.2017 р.